

Кушнір Валентина Миколаївна –
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки та психології Уманського державного педагогічного університету імені Пала Тичини. Коло наукових інтересів: історія педагогіки, інноваційні технології дошкільної освіти, сімейне виховання
e-mail: valkushnir1@gmail.com

УДК 37(477)(09)+6(07)

РОЗВИТОК СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ВПРОДОВЖ І ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

У статті висвітлюються особливості становлення середньої освіти впродовж першої половини ХІХ ст. на українських землях. Обґрунтовується, що становий характер освіти існував упродовж усієї першої половини ХІХ ст. і суттєво впливав на хід освітньої політики. Також у цей період тривав пошук оптимальних форм організації середньої освіти. Біфуркація гімназійного курсу допомагала впроваджувати в систему середньої освіти становий характер та зреалізувати подвійну мету: підготовку молоді до вступу до університету та підготовку до професійної діяльності. Гімназія набувала поряд з академічною і професійну орієнтацію. Економічна потреба у природничо-практичних, технічних знаннях спричинила появу реальних і технічних закладів освіти.

Ключові слова: гімназійна освіта; класичний та реальний напрями освіти; технічні та промислові школи.

Постановка проблеми. Для модернізації сучасної системи освіти важливим є переосмислення історичного педагогічного досвіду та врахування найкращих надбань минулих поколінь. Історія становлення системи освіти впродовж першої половини ХІХ ст. – це одна зі складових вітчизняної історії педагогічної освіти. Оскільки значна частина українських земель була в складі Російської імперії в означений період, то і всі реформи, які проводив царський уряд в галузі освіти, стосувалися шкіл на українських землях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти розвитку шкільництва в Російській імперії висвітлено у працях сучасних науковців Л. Березівської [1], Н. Дічек [3], Н. Дмитренко, Н. Побірченко, О. Сухомлинської та інших дослідників. Однак питань становлення середньої системи освіти впродовж першої половини ХІХ ст. деякі з них торкалися лише побіжно, звертаючись до їх розгляду у зв'язку з вивченням інших освітніх процесів, що відбувалися в Російській імперії.

Формулювання цілей статті і постановка завдань. Метою статті є висвітлення особливостей становлення загальної освіти впродовж першої половини ХІХ ст. на українських землях.

Виклад основного матеріалу. Промислова революція, яка почала набирати обертів у європейських країнах з другої половини XVIII ст., повільними темпами поширювалася у Російській імперії у першій чверті XIX століття. Її повільний розвиток на імперських землях було спричинено опором аристократії технологічним змінам через страх втрати економічних та політичних привілеїв. Внаслідок цього економіка Росії занепадала і поступово опинялася позаду багатьох європейських країн.

Стагнація економіки прогнозовано відображалася на системі освіти, яка ставала консервативною та заполітизованою. Як відзначав сучасник тих подій С. Князьков: «... школа перестала розглядатися як засіб просвіти, а починає переважати проведення через неї в середовище юнацтва певного політичного світогляду ... Школа робиться зброєю політики» [5, с. 201]. Тому нову реформу школи було проведено більшою мірою під впливом не педагогічних, а політичних міркувань.

Задекларований статутом 1802 р. принцип позастановості в освіті змінювався відповідно до статуту 1828 р. на жорстку соціальну диференціацію видів освіти та типів шкіл: для кожного стану передбачався окремий тип школи, доступ до вищого щабля або утруднювався, або взагалі заборонявся. Діти з нижчих станів могли навчатися лише в початкових повітових і приходських училищах, а також у різних технічних та промислових школах.

Станово-політичні цілі та цінності набули пріоритетного значення перед цілями і цінностями освітніми. Гімназійний курс став семилітнім та набув чітко вираженого класичного характеру. Давні мови вивчалися у великому обсязі, природничі науки фактично усувалися з гімназичного курсу. Класицизм розглядався як засіб відволкання від вільнодумства і погашення можливих революційних поривів молоді. Професор О. Клосовський пригадував: «Із введенням класицизму стало дуже важко пройти гімназійний курс, особливо в перші роки його існування. Внаслідок цього лише невелика кількість дітей, найталановитіші, могли навчатися без репетитора. Репетиторство, це зло середньої школи, досягло крайнього ступеня. Репетиторством займалася велика кількість викладачів за високу винагороду, що нерідко доходило до зловживань» [1, с. 23].

Відомий український педагог ХХ ст. Г. Ващенко так характеризував українську освіту в означений період: «Станова система освіти, що існувала в дореволюційній Росії, дуже тяжко відбилася на дітях т. зв. нижчих станів, зокрема, на дітях селян. Їм фактично була закрита дорога не тільки до вищої школи, а навіть і до середньої освіти. А особливо у важкому стані перебували діти українських селян. Російська мова була для них незрозумілою. Тому школа мало давала їм знань або давала знання в перекрученому вигляді. Мало того, школа навіть у здібних дітей не викликала охоти до науки і цікавості до читання книжок, бо вони були написані чужою мовою» [2, с. 14].

Поступове поширення промислових виробництв, фабрик та міст зумовлювало потребу у середніх школах нового типу, які готували б своїх випускників до вивчення природничих і прикладних наук, надавали знання практичного спрямування. З 1836 р. у зону особливої уваги міністерства народної освіти потрапляють технічні школи, або, як їх називали, «реальні училища». Ці заклади підпорядковувалися різним міністерствам. Наприклад, міністерству торгівлі та промисловості підпорядковувалися такі спеціальні школи: комерційні училища, ремісничі та торгові школи; міністерству землеробства – сільськогосподарські школи різного спрямування; військовому міністерству – юнкерські училища, військово-фельдшерські школи та школи для солдатських дітей тощо. Більшість спеціальних шкіл відкривалися на кошти меценатів [8, с. 54]. Саме становий поділ школи привів до утворення в Російській імперії на початку XIX ст. мережі середніх навчальних закладів нового типу, що мали своєю первісною метою поширення «технічних, безпосередньо корисних для промислової діяльності знань» [8, с. 54]. Упродовж цього періоду реальні училища були різновидом спеціальної освіти та забезпечували підготовку нижчих станів суспільства.

Так, упродовж першої половини XIX ст. під натиском суспільної ініціативи в низці класичних гімназій було відкрито спеціальні комерційні класи. На українських землях більшість таких класів були сільськогосподарського спрямування. Зокрема, у 1807 р. було затверджено положення про школу землемірів при Волинській гімназії [7, с. 226].

До школи землемірів приймалися хлопчики, не молодші за 15 років, які мали міцне здоров'я та хорошу поведінку. У школі учні вивчали загальні навчальні предмети гімназійного курсу та спеціальні: топографію, таксацію, топографічну і межову зйомку, складання та креслення карт і планів тощо. Багато часу відводилося практичним роботам на місцевості. Курс навчання тривав три роки. По закінченню такої школи упродовж чотирьох років необхідно було попрацювати на казенній службі [7, с. 226].

Перше розпорядження, яке стосувалося реальної освіти, датувалося 1836 р., згідно з яким було дозволено при гімназіях та повітових училищах у тих містах, де немає університетів, створити відділення реальних училищ, пристосованих до головних потреб міського населення зі спрямуванням їх до мануфактурної промисловості чи торгівлі [8, с. 275]. У цих навчальних закладах запроваджувалися паралельні відділення – класичні та реальні. Загальний курс викладався два роки, а з третього класу починалася *біфуркація*. У класичному відділенні домінували латинська мова та гуманітарні предмети, а в реальному – природнича історія, хімія, технологія, товарознавство, комерційне законодавство та механіка.

Класичний курс призначався переважно для дітей дворян, канцелярських служителів та художників, реальний – для дітей купців, міщан та інших «вільних станів» [8, с. 275]. Реальний курс навчання в Російській імперії мав характер не загальноосвітній, а суто технічний, вузькопрофесійний. Середня освіта для міщанського та селянського станів вважалася на той час шкідливою.

Однак варто зауважити, що зміст навчання в реальних класах та училищах значно відрізнявся від стандартів реальної освіти Європи. Так, у Німеччині, Англії, Бельгії, Швейцарії, Італії, Пруссії реальні школи (училища) мали характер загальноосвітніх навчальних закладів з яскраво вираженим пристосуванням до практичного життя [6, с. 32].

Проте через політичні події на Заході у кінці 1840-х – на початку 1850-х рр. ставлення у царській Росії до реальної освіти змінилося. Значну частину провини у революційних настроях, як у Європі, так і на території Російської імперії, зокрема на українських землях, приписували класичній освіті. Вважалося, що класична освіта сприяє створенню «обману яви», витверезити яку може лише реальна освіта.

У грудні 1848 р. особливий комітет директорів гімназій під керівництвом попечителя Санкт-Петербурзького округу М. Мусіна-Пушкіна обговорював питання про біфуркацію курсу гімназії. А згодом міністром С. Уваровим було представлено проект нового навчального плану гімназії до Державної Ради. Міністр народної освіти пояснював необхідність шкільної реформи, продиктовану сучасними вимогами, так: «Нині, коли переконання про користь та важливість класичної системи достатньо спростувалися, виявляється можливість, відповідно до сучасних потреб, ясніше означити двояке призначення гімназії, із більшою визначеністю перейти від загальної освіти до спеціальної. Для цього необхідно розділяти молодих людей, які готуються до університету, і тих, які бажають із гімназії перейти прямо до служби. Перші з них потребують ґрунтовних знань із стародавніх мов та історії; другим необхідні більш докладні відомості з математики – для громадянської служби» [10, с. 368].

У 1849 р. було внесено зміни до Статуту гімназій, згідно з якими навчання в гімназії розподілялося на загальне (початкове) та спеціальне [6, с. 38], а всі предмети гімназійного курсу були розподілені на загальні та спеціальні. До останніх варто зарахувати латинську та грецьку мови і російське законодавство. Вивчення спеціальних предметів розпочиналося з четвертого класу. У вищих чотирьох класах, окрім предметів загальних для всіх (закону Божого, фізики, математичної географії, російської та загальної історії, математики, російської, слов'янської, німецької і французької мов), вводилися нові предмети, залежно від того, до якої діяльності готувалися учні гімназії. Для тих, хто готувався до університету, викладалася латинська мова, хто планував на філософський факультет – вивчав ще й грецьку мову, хто не бажав продовжувати навчання, а хотів іти на службу – вивчав законодавство, російську мову та практичний курс математики.

Таблиця 1

Навчальний план класичної гімназії 1849 року [6, с. 38]

	I	II	III
Закон Божий	2	2	2
Російська і слов'янська мови	4	4	4
Математика	4	4	4
Географія	3	3	5
Німецька мова	3	3	3
Французька мова	3	3	3
Чистописання	4	4	2
Креслення і малювання	1	1	1
	24	24	24

3 IV класу біфуркація:

	IV	V	VI	VII
Закон Божий	2	1	1	1
Російська і слов'янська мови	3	3	3	3
Математика	3	3	3	3
Фізика і математична географія	–	2	2	2
Історія загальна російська	4	3	3	3
Німецька і французька мови	3	3	3	3

Окрім цього, вводилися ще такі предмети:

1) для тих, хто планував навчання в університеті:

Латинська мова	4	4	4	4
Грецька мова (для бажуючих)	2	2	2	2

2) для тих, хто готувався на службу:

Російська і слов'янська мови	2	-	-	-
Математика	2	-	-	-
Російське законодавство	-	4	4	4

У 1852 р. навчальний курс гімназій було доповнено викладанням природознавчих наук [6, с. 40]. Водночас грецьку мову було вилучено із курсу, окрім тих гімназій, які перебували в університетських містах та в тих містах, де проживало населення грецького походження, в Україні це в Одесі, Ніжині, Харкові, Києві.

Отже, усі гімназії було розподілено на *три профілі*: гімназії з природничою історією і законодавством; гімназії із законодавством та гімназії з грецькою мовою, тобто *запроваджувалося професійно орієнтоване вивчення предметів*.

Капіталістичні форми господарювання сприяли зростанню попиту на реальну і технічну освіту, з іншого боку, класична система освіти зазнавала критики.

У 1852 р. в країні залишилося лише 9 класичних гімназій із двома стародавніми мовами, у всіх інших було запроваджено профільне навчання [6, с. 27].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, становий характер освіти існував упродовж усієї першої половини XIX ст. і суттєво впливав на хід освітньої політики. Також у цей період тривав пошук оптимальних форм організації середньої освіти. Біфуркація гімназійного курсу фактично допомагала впроваджувати в систему середньої освіти становий характер. Учні, які мали продовжувати навчання в університеті, вчилися на відділенні з посиленням вивченням стародавніх мов, а ті, хто мав іти на службу, – на відділенні з посиленням вивченням законодавства. Гімназія набувала поряд з академічною і професійну орієнтацію. Економічна потреба у природничо-практичних, технічних знаннях спричинила появу реальних і технічних закладів освіти, аналіз яких буде висвітлено у наступному дослідженні.

Використані джерела

1. Березівська Л. Д. Державна політика царату щодо диференціації організації і змісту шкільної освіти / Л. Д. Березівська // Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.) : монографія / [О. В. Сухомлинська, Н. П. Дічек, Л. Д. Березівська, Н. М. Гупан, Л. С. Бондар, Н. Б. Антонєць, Т. В. Філімонова, М. Я. Антонєць, Т. І. Куліш, С. М. Шевченко]. – К. : Пед. думка, 2013. – С. 11–32.
2. Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні / Г. Ващенко. – Мюнхен, 1957. – 48 с.
3. Дічек Н. П. Професіоналізація шкільної освіти як реакція на суспільно-економічні виклики доби / Н. П. Дічек // Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.) : монографія / [О. В. Сухомлинська, Н. П. Дічек, Л. Д. Березівська, Н. М. Гупан, Л. С. Бондар, Н. Б. Антонєць, Т. В. Філімонова, М. Я. Антонєць, Т. І. Куліш, С. М. Шевченко]. – К. : Педагогічна думка, 2013. – С. 74–117.
4. Клоссовский А. В. Материалы к вопросу о постановке среднего образования в России / А. Клоссовский, заслуж. проф. Имп. Новорос. ун-та. – Одесса : Тип. «Экономическая», 1904. – 52 с.
5. Князьков С. А. Очерк по истории народного образования в России до эпохи реформ Александра II / С. А. Князьков, Н. И. Сербов. – М. : Польза, 1910. – 210 с.
6. Мусин-Пушкин А. Среднеобразовательная школа в России и ее значение / А. Мусин-Пушкин. – Петроград : Главное Управление Уделов, Моховая 40, 1915. – 166 с.
7. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР XVIII в. – первая половина XIX в. / под. ред. М. Ф. Шабаевой. – М. : Педагогика, 1973. – 605 с.
8. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности министерства Народного просвещения (1802–1902) / С. В. Рождественский. – СПб. – 1902. – 875 с.
9. Чехов Н. В. Опыт трудовой школы в России / Н. В. Чехов // Трудовая школа в свете истории и современности : сб. статей / под ред. М. М. Рубинштейна. – 2-е изд., испр. и доп. – Л. : Сеятель, 1925. – С. 80–94.
10. Шмид Е. История средних учебных заведений в России : пер. с нем. / Е. Шмид. – СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1887. – 684 с.

References

1. Berezivska L. D. Derzhavna polityka tsaratu shchodo dyferentsiatsii orhanizatsii i zmistu shkilnoi osvity / L. D. Berezivska // Dyferentsiiovanyi pidkhdid v istorii ukrainskoi shkoly (kinets XIX – persha tretyna XX st.) : monohrafiia / [O. V. Sukhomlynska, N. P. Dichek, L. D. Berezivska, N. M. Hupan, L. S. Bondar, N. B. Antonets, T. V. Filimonova, M. Ya. Antonets, T. I. Kulish, S. M. Shevchenko]. – K. : Ped. dumka, 2013. – S. 11–32.
2. Vashhenko Gh. Proekt systemy osvity v samostijnij Ukraini / Gh. Vashhenko. – Mjunktken, 1957. – 48 s.
3. Dichek N. P. Profesionalizatsiia shkilnoi osvity yak reaktsiia na suspilno-ekonomichni vyklyky doby / N. P. Dichek // Dyferentsiiovanyi pidkhdid v istorii ukrainskoi shkoly (kinets XIX – persha tretyna XX st.) : monohrafiia / [O. V. Sukhomlynska, N. P. Dichek, L. D. Berezivska, N. M. Hupan, L. S. Bondar, N. B. Antonets, T. V. Filimonova, M. Ya. Antonets, T. I. Kulish, S. M. Shevchenko]. – K. : Pedahohichna dumka, 2013. – 74–117 s.
4. Klossovskij A. V. Materialy k voprosu o postanovke srednego obrazovaniija v Rossii / A. Klossovskij,

- zasluzh. prof. Imp. Novoros. un-ta. – Odessa : Tip. «Jekonomicheskaja», 1904. – 52 s.
5. Knjaz'kov S. A., Serbov N. I. Oчерk po istorii narodnogo obrazovanija v Rossii do jepohi reform Aleksandra II / S. A. Knjaz'kov, N. I. Serbov. – M. : Pol'za, 1910. – 210 s.
 6. Musin-Pushkin A. Sredneobrazovatel'naja shkola v Rossii i ee znachenie / A. Musin-Pushkin. – Petrograd : Glavnoe Upravlenie Udelov, Mohovaja 40, 1915. – 166 s.
 7. Oчерki istorii shkoly i pedagogicheskoy mysli narodov SSSR XVIII v. – pervaja polovina XIX v. / pod red. M. F. Shabaevoj. – M. : Pedagogika, 1973. – 605 s.
 8. Rozhdestvenskij S. V. Istoricheskij obzor dejatel'nosti ministerstva Narodnogo prosveshhenija (1802–1902) / S. V. Rozhdestvenskij. – SPb, 1902. – 875 s.
 9. Chehov N. V. Opyt trudovoj shkoly v Rossii / N. V. Chehov // Trudovaja shkola v svete istorii i sovremennosti : sb. statej / pod red. M. M. Rubinshtejna. – 2-e izd., ispr. i dop. – L. : Sejatel', 1925. – S. 80–94.
 10. Schmid E. Istorija srednih uchebnyh zavedenij v Rossii : per. s nem. / E. Schmid. – SPb. : Tip. B. C. Balasheva, 1887. – 684 s.

Кушнір В.

РАЗВИТИЕ ОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ НА ПРОТЯЖЕНИИ 1828–1850-х гг.

В статье освещаются особенности становления общего образования на протяжении первой половины XIX в. на украинских землях. Обосновывается, что сословный характер образования существовал в течение всей первой половины XIX в. и существенно влиял на ход образовательной политики. В этот период продолжался поиск оптимальных форм организации школы. Бифуркация гимназийного курса помогала внедрять в систему среднего образования сословный характер и реализовывать двоякую цель: подготовку молодежи к поступлению в университет и подготовку к профессиональной деятельности. Гимназия принимала наряду с академической и профессиональную ориентацию. Экономическая потребность в естественно-практических, технических знаниях привела к появлению реальных и технических учебных заведений.

Ключевые слова: классический и реальный курсы гимназического образования; технические и промышленные школы.

Kushnir V.

DEVELOPMENT OF GENERAL EDUCATION IN UKRAINIAN LANDS DURING 1828–1850'S.

In the article the peculiarities of general education during first half of the nineteenth century. in Ukrainian lands. The stagnation of the economy predictably reflected in the education system of the Russian Empire, which became conservative and politicized. Estates character education existed throughout the first half of the nineteenth century. He significantly influenced the course of educational policy. At this time, the selection of the best forms of school. In 1836 dawned the first order, which concerned a real education. It allowed at schools and district schools create division real schools that are adapted to the needs of major urban population with direction to their manufacturing industry or trade. The curriculum is in actual classrooms and schools differed from the actual standards of education in Europe. Since 1848, in the school introduced bifurcation course. She helped implement the system of secondary education is character. High School implemented the two objectives: to prepare young people for university and training for the profession. Gymnasium and acquired academic and professional orientation. Under the pressure of public initiatives in some classical schools were open special business classes. These were the classes of agricultural areas. For example, 1807 was approved position on school Volyn surveyors at school. The economic need for natural and practical technical knowledge had led to real and technical educational institutions.

Keywords: classic courses and a real high school education; technical and industrial school.